

O pronome persoal suxeito na prosa galega medieval

Mª CARME ARES VÁZQUEZ

As formas do pronome persoal organízanse en dúas series, unha tónica e outra átona. Dentro da primeira distínguese entre formas rectas e oblicuas. O obxecto do noso traballo constitúeno as denominadas *rectas*, que son as que poden funcionar como *suxeito*, nun marco temporal concreto (séc. XIII-XVI).

O material de base da nosa análise intégrano os seguintes textos (1):

-*La traducción gallega de la Crónica General y de la Crónica de Castilla (C.G.)*. Ed. de Ramón Lorenzo Vázquez, Instituto de Estudios Orensanos "Padre Feijoo", Orense, 1975. (Composta a finais do séc. XIII ou principios do XIV).

-*General Estoria (G.E.)*. Ed. de R. Martínez López, *Archivum*, Univ. de Oviedo, 1963. (Versión galega datada preto de 1350; en calquera caso, da 1ª metade do século).

-*Mirages de Santiago (Mirages)*. Ed. de J.L. Pensado, *Revista de Filología Española*, Anexo LXVIII, Madrid, C.S.I.C., 1958. (Composta entre finais do séc. XIV e comezos do XV).

-*Crónica de Santa María de Iria (C.I.)*. Ed. de X. Carro García, *Cuadernos de Estudios Gallegos*, Anexo V, Santiago de Compostela, Instituto Padre Sarmiento de Estudios Gallegos, 1951. (Texto serodio da segunda metade do séc. XV).

-*A vida e a fala dos Devanceiros (Dev.)*, Vol. I Ed. de Ferro Couselo, Galaxia, Vigo, 1967. (Recolle textos notariais entre os séc. XIII e XVI -1° tercio-).

As formas que rexistramos en función de suxeitos son:

	singular	plural
1 ^a persoa	EU, MIN, NÓS	NÓS
2 ^a persoa	TU, TI, VÓS	VÓS
3 ^a persoa	EL	ELES, ELOS
	ELA	ELAS

(1) Para a localización dos exemplos que ofrecemos indícase a páxina e liñas das edicións sinaladas.

Sinalan as tres persoas gramaticais que interveñen no discurso. Hai un emisor (*eu, min, nós*) que pode asociar a si unha ou máis persoas (*nós*), constituíndo respectivamente a 1ª persoa de singular ou a 1ª de plural. A eles oponse un receptor (*tu, ti, vós*), 2ª pers. de sing., ou máis dun receptor (*vós*), 2ª pers. de pl. Todo o que queda fóra deste eixe emisor-receptor constitúe a 3ª persoa do singular (*el, ela*) ou do plural (*eles, ellos, elas*). No que se refire ó xénero, este só se indica na 3ª persoa, o necesario coñecemento mutuo dos dous interlocutores fai innecesaria unha especificación do xénero nos outros casos.

Nótese o uso das formas oblicuas *min* e *ti* como suxeito, no canto das rectas correspondentes, o de *nós* por *eu* no chamado plural de maxestade, o de *vós* referido a un interlocutor singular que merece unha consideración especial e a aparición, ó lado de *eles*, da forma *ellos/ellos* nalgún documento notarial.

Polo que respecta á 1ª persoa, no singular *eu* (< ĘGŌ) é a forma predominante nos textos medievais se ben rexistramos (concretamente en *Dev.*) o uso de *ego, yo* e *heu*. *Ego* é a forma latina e documentámola en texto practicamente escritos en latín (*Dev.* pp. 13 -ano 1244-, 14 -ano 1244-, 15 -ano 1251-); na acta nº 3 (ano 1251) aparece xa, ó lado de *ego*, a forma *eu* (*Dev.* 15). *Yo* aparece en Documentos dos anos 1426, 1479, 1491 (*Dev.* 119, 202-203, 203) sendo reflexo da presión que o castelán exercía xa sobre o galego. En canto a *heu* (*Dev.* 191, 192) é unha simple grafía.

Cómpre salientar, pola excepción que constitúe, os poucos casos en que aparece como suxeito a forma oblicua *min* (< MIHĪ), no canto da recta correspondente:

E nossas cartas que *min* e meu marido Martin Fernandes teemos de nossos heredamentos e de nossas gaançias e... (*Dev.* 24. 26-27).

Mándolle o quiñón meu das vacas que compramos *min* e él do noso seruiçal de Fogio, e mándolle... (*Dev.* 49. 8-9).

Segundo Nunes (1975: 240) este uso antigo parece case exclusivo da lingua popular. Trátase de Documentos notariais dos anos 1265 e 1292, respectivamente. As formas da lingua non estarían ben determinadas na época e iso leva ós escritores a insertaren formas e construcións vulgares. O galego medieval carecía de fixación e a decisión entre unhas formas e outras dependía da atención e dos prexuízos, cultos ou non, dos escribentes.

Na actualidade non sería posible esta construción pero convén adiantar que *ti* é actualmente a forma suxeito para a P² en grande parte do noso dominio (2).

---

(2) Casos deste tipo nos que a forma do caso réxime pasa a asumir as funcións do suxeito danse nas diversas linguas románicas. Na Italia septentrional o caso oblicuo de 1ª e 2ª persoa ocupou moi cedo o posto do nominativo en xenovés e lombardo. Tamén *mi* e *ti* substitúen as formas do veneciano *eo, tu*. En francés, *moi...* etc. funcionaban como suxeito. No macedorromán *tu* foi suplantado por *tine* e *eu* por *mine*. Fronte a isto teríamos que sinalar casos coma o catalán e o provenzal nos que as formas suxeito son as que pasan a funcionar como formas con preposición. Para unha maior información sobre estes aspectos cfr. Tekavčić (1972: 247), Lausberg (1966: 152 e ss.) e Meyer-Lübke (1890: 73 e ss.).

Por outra banda, témo-lo uso de *nós* por *eu* no chamado 'plural de maxestade'. Adoita aparecer en *Dev.*, sen dúbida pola clase de textos que nesta obra aparecen. É frecuente en escritos, cartas e decretos procedentes de monarcas e altos dignatarios da igrexa:

Et que esto seja certo fasemos con vosco esta carta partida por A.B.C. ena qual *nos* o dito dom abbade escripuimos noso nome. (*Dev.* 102. 8-9).

Esta he a capela que *nos* don Alvaro d'Oca, pola graça de Deus e de Santa Egreja de Roma, abbade do mosteiro de Çelanova, onde fezemos o altar de Sancta Kathalina (...). E estos son os bees que *nos* compramos para a dita capela. (*Dev.* 132. 22-24 e 30).

Como peculiaridade interéranos salientar un único caso que achamos na *C.I.* no que esta forma *nos* funciona como suxeito precedida de preposición:

Et non enbargante que noso antecessor Urbano, papa, lle prometeu o ofiço episcopal, a gora a *nos et nosos irmaos* cardeaes, por poer fin a tantos traballos et angustias, porque de aquí en diante por tal ocaſion a eglesia de Compostella se non destruía, nin os inamiigos da fe catholica se apoderen da terra querendoa proveer de persoa idonea, *te rogamos* que, por tua benignidade, queiras fazer elegir persoa religiosa et onesta a tan alto honor pontifical et nos los envíes a rexeber la consagraçon, onrra e dignidade da eglesia de Santiago de Compostella. (*C.I.* 75. 10-24)

pode ser debido a un lapsus do amanuense ou tratarse do abandono dunha construción sintáctica para adoptar outra máis acorde co que o falante pensa nese momento, esquecendo a coherencia gramatical.

No plural a forma suxeito para P^4 é *nós* (< NŌS) que vén se-la suma de eu máis outro(s). Non documentamos no corpus analizado a forma *nosoutros/-as*, con todo, na literatura medieval encóntranse algúns casos que confirman a existencia deste plural exclusivo (3).

Para P^2 a forma suxeito é xeralmente *tu* (< TŪ), mais no corpus analizado atopamos un exemplo no que esta forma se ve desprazada por *ti* (< TĪBĪ):

Ve ti, ve ti, que quer dizer... (*Mirages*, 34. 2)

Esta, se ben é frecuente na prosa medieval como término de preposición é excepcional como suxeito, así nolo proba o feito de rexistrarmos un único exemplo. Ó respecto remitimos ó xa dito para P^1 (uso de *min* por *eu*) salientando o feito de que na actualidade desapareceu a oposición *tu/ti* (suxeito / complemento con preposición) que se mantiñan na lingua medieval. No galego estándar de hoxe, *ti* é a forma suxeito, existindo tamén na fala o pronome *tu* que vai sendo desprazado de maneira espontánea pola anterior.

Asemade é preciso considerármolos casos en que *vós* actúa como equivalente de *tu*. Refrese a un interlocutor singular e emprégase como forma de cortésia marcando unha diferenca social entre falante e oínte:

Et disestes que uos pidisse hūu dom et uos que mo dariades; et eu demādeyus meu padre et uos outorgastesmo (*C.G.* 37. 40-41)

Cōdessa, uos fezeſtes muy boo feycto et a guisa de vuy bōa dona... (*C.G.*, 153.18-19)

(no primeiro exemplo o falante dirxese ó rei).

---

(3) Álvarez Blanco (1980: 21-22) documenta esta forma na *Crónica Troyana*.

Este uso é frecuente en rexistros especiais coma documentos e textos notariais:

O qual casar vos dou con esta condiçón, que morrendo eu o dito Diego Fernandes primeiro que vos, que vos a dita Aldonça Esteues, miña moller, que vos que teñades o dito casar en toda vosa vida. (*Dev.* 100. 29-31).

No plural (P⁵) é xeral o uso de *vós* (< VŌS). Ó igual ca na P⁴ non atopámo-la forma *vosoutros/-as*, o cal nos leva a considerar que na época medieval tanto na P⁴ coma na P⁵ o uso da forma reforzada con ALTEROS, -AS é minoritario (4).

As formas de 3ª persoa singular e plural (P³ e P⁶), a diferenza das anteriores, presentan variación de xénero; mesmo documentámo-la forma neutra *elo* aínda que non coa función de suxeito.

Para o singular témo-las formas *el* (< ĨLLE) e *ela* (< ĨLLA), masculino e feminino respectivamente, baixo as grafías *el, ele, ell, elle* para a primeira e *ela, ella* para o feminino. Salientamos un único caso rexistrado no que a forma *el* funcionando como suxeito aparece precedido de preposición:

Outrosi prenderõ, ontre *el* et aquel Lopo, seu priuado -et dizẽ aynda nas estorias que era seu fillo esse Lopo- dous cabedeos de mouros lidãdo cõ elles... (*C.G.* 20. 10-12)

o elemento prepositivo vén indica-la cooperación entre as dúas persoas que realizan a acción sinalada polo verbo.

En canto ó plural masculino o predominante é *eles*, formada analoxicamente a partir do singular. Documentábase tamén *ellos* que poderíamos considerar proveniente do respectivo plural latino ĨLLOS. Segundo Nunes (1975: 237) nun primeiro momento fariábase uso da forma *elos* e despois pasaría a empregarse *eles*, formada analoxicamente sobre o singular, quedando a anterior relegada á clase dos arcaísmos:

...que *ellos* en aquela noite auirían seu acordo et lle darian boa resposta (*C.I.* 93. 7-8).

...por ende, dixeron que *ellos* se conçertaban anbos en esta maneyra (*Dev.* 227. 2-3).

...pues todos *ellos*, todos siempre fueron e son uasallos solariegos e pecheros de Pedro Çúfiga mi señor (*Dev.* 203. 29-30) (5).

Ó respecto queremos sinalar que a etimolóxica *elos* é unha forma viva hoxe no galego de Asturias (6).

No feminino plural documentamos *elas, ellas*, sen outra peculiaridade cá variación gráfica.

As formas pronominais de 3ª persoa singular e plural presentan un índice de frecuencia maior cõ das dúas anteriores, posiblemente pola necesidade de aclaralo xénero do suxeito e precisar rigorosamente a(s) persoa(s) determinada(s) polo contexto:

---

(4) Aparece na *Crónica Troyana*. Cfr. Álvarez Blanco (1980: 21-22).

(5) Nótase que este exemplo corresponde a unha acta notarial do ano 1491 con posible influo do castelán sobre o galego.

(6) Álvarez Blanco (1980: 48).

Et disse aa infante coñño o leixara, muy lazerado, et que auia della muy grã querella, et quere-llauase a Deus por ende, porque *ella*, soo o queria sacar deste mundo et fazerliij prender morte, et que *ella* fora razõ et achaque porque *el* queera en aquela priiom, et, se *ella* quisesse, poderia *el* seyr della et escapar a uida (C.G. 132. 5-9).

Se ben as desinencias verbais abondan para indica-la persoa e o número a que se refire o predicado, o uso do pronome persoal suxeito é frecuente na prosa medieval. Nalgúns casos o pronome é claramente reiterativo:

Eu demandarey o sangue das vosas almas da mão de todas las bestas, et asy cómo *eu* demandarey o voso sangue (...), outrosy se algñ de vos esparguer sangue doutro omẽ, del a demãdarey *eu*... (G.E. 47. 13-16).

Leixo para ela todas quantas herdades *eu* ajo eno couto de Bustelos en (...) e leixole mays o que *eu* ajo en Queyja (...) Et mando ao mosteyro de Sobrado toda cuanta herdade *eu* ajo en Tribes. Et mando a meu sobriño (...) todas las herdades que *eu* ajo en Rovreda. Et mando ao mosteyro de Junqueira d'Ambía todas las herdades que *eu* ajo en toda Limia. (Dev. 111. 26-35).

O falante quere reafirma-la súa vontade, a súa decisión. Trátase de salienta-lo suxeito, de insistir sobre a persoa que realiza a acción. A idea de persoa ponse por riba da acción expresada polo verbo. O pronome ten un valor intensivo, de énfase.

Noutros casos a presenza do pronome suxeito é máis necesaria, por exemplo, cando vai acompañado de sustantivos en aposición:

Onde por todas estas cousas *eu* dom Afonso (...) escolly os mays verdadeiros et mellores (G.E. 3-4).

Et *nos* García Dias d'Espinosa et Afonso Martís de Galdo, juices da çibdade d'Oureste, visto e examinado hun proço de pleito (...) (Dev. 120. 17-19).

Salvãte se por ventura quisermos *nos* os christiãos apremear et... (G.E. 74. 32-33).

O, o *tu* Nylo! onde quer quee te võe... (G.E. 187.27)

Et, *tu* romano, esta codiça queas de querer saber o feyto do Nilo... (G.E. 187.1)

ou de adxuntos que o modifican ou intensifican:

Home santo de boa vida que *nos todos* avemos a creer dinos que che semella do poboo que erra... (Mirages, 24. 7-8).

(...) por esto nõ queremos morrer ne perder o condado, ca muyto ualrra mays que partamos o pecado *nos todos tres* (C.G. 135. 23-25).

Et se algun ueer que diga que algua cousa teemos sen dereyto e se o quiser dar por sua alma aa dita albergaria e capela aia parte e quiñon no ben que se fezer na dita capela e albergaria assy como *nos meemos* (Dev. 76. 13-16).

Tamén hai esixencias sintácticas cando o núcleo do predicado é unha forma nominal:

Et señor, seendo *eu* teeu uassalo, et fazẽdome *tu* merçee et ajuda, coido *eu*... (C.G. 84. 38-39).

Et segundo diz Eusebio... andando *ella* por las terras (...) (G.E. 158. 12).

Et *el* andando contendendo en esto... (C.G. 27. 8-9)

e por razóns de claridade cando o verbo non vén expreso:

Poys que son muytos mays ca nos, caualleyros et peões et son muy ligeiros, et (C.G. 98. 48-49).

Mays, os cristiãos, por que erã poucos ouvéronse de uençer, ca os mouros erã muytos mays ca elles.. (C.G. 6. 37-38)

(...) et dizẽ que outros ouvo, antes et despoys, mays santos que el... (G.E. 30. 3-4).

Así pois, aínda que as desinencias verbais son en xeral suficientemente claras, o pronome suxeito está presente, xustificándose a súa aparición ben por *motivos gramaticais* (diferenciar dúas persoas gramaticais, distinguir un suxeito masculino doutro feminino, cando o verbo non está expreso, etc.) ben por *motivos estilísticos* (deseño de salienta-la persoa axente mesmo poñendo por riba da acción expresada polo verbo). Este uso está xa no latín onde se ben na lingua literaria o pronome suxeito non se expresaba máis ca por motivos estilísticos, de énfase, na lingua falada tendíase a xeraliza-lo seu uso polo deseño dunha maior expresividade. De aí a súa propagación ás linguas romances.

BIBLIOGRAFIA

- Ali, M. Said: *Gramática histórica da lingua portuguesa*, Edições Melhoramentos, São Paulo, 1960.
- Álvarez Blanco, R.: *O pronome persoal en galego*, Tese de doutoramento, Facultade de Filoloxía, Universidade de Santiago, 1980 (inérita).
- Álvarez, R. / Regueira, X.L. / Monteagudo, H.: *Gramática Galega*, Ed. Galaxia, Vigo, 1986.
- Ares Vázquez, M.C.: *Funcións sintácticas dos pronomes persoais tónicos na prosa galega medieval*, Tese de Licenciatura, Facultade de Filoloxía, Universidade de Santiago, 1982 (inérita).
- Bassols de Climent, M.: *Sintaxis latina*, C.S.I.C., Madrid, 1976 (5ª reimpresión), 2 vols.
- Bueno, F. da S., *A formação histórica da lingua portuguesa*, Ed. Saraiva, São Paulo, 1967³.
- Câmara, Jr., J. Mattoso: *Estrutura da lingua portuguesa*, Ed. Vozes Ltda. Brasil, 1976⁷.
- : *História e estrutura da lingua portuguesa*, Ed. Padrão, Livraria Editora Ltda. Rio de Janeiro, 1976².
- Corominas, J. / Pascual, J.: *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Gredos, Madrid, 1980.
- Coutinho, Ismael de Lima: *Gramática histórica*, Ed. Livr. Acadêmica, Rio de Janeiro, 1974⁰, (7ª reimpresión).
- Dias, A.E. da Silveira: *Syntaxe histórica portuguesa*, Ed. Livraria clássica editora, Lisboa, 1970⁵.
- Ernout, A.: *Morphologie historique du latin*, Ed. L.C. Klincksieck, París, 1955³.
- Ernout, A. / Thomas, F.: *Syntaxe latine*, Ed. Librairie, C. Klincksieck, París, 1953².
- García de Diego, V.: *Elementos de gramática histórica gallega (Fonética-Morfología)*, Verba, Anexo 23, Universidade de Santiago, 1984.
- Grandgent, C.H.: *Introducción al latín vulgar*, C.S.I.C., Madrid, 1963³.

- Lausberg, H.: *Lingüística Románica*, Gredos, Madrid, 1966, 2 vols.
- Machado, J.P.: *Dicionário etimológico da língua portuguesa*, Ed. Livros Horizonte, Lisboa, 1977³, 5 vols.
- Meyer-Lübke, W.: *Grammaire des langues romanes*, Welter Ed., Paris, 1890, vol. III.
- Nunes, J.J.: *Compêndio de gramática histórica portuguesa*, Ed. Livraria clássica editora, Porto, 1975⁸.
- Tekavčić, P.: *Grammatica storica dell'italiano*, Vol. II, Morfosintassi. Società editrice il Mulino, Bologna, 1972².
- Väänänen, V.: *Introducción al latín vulgar*, Gredos, Madrid, 1971.
- Williams, E.: *Do latim ao português*, Ed. Tempo Brasileiro, Rio de Janeiro, 1975.